

Er kjærlighet en forutsetning for rettferdighet?

Is love a precondition for justice?

Kjersti Fjørtoft

Professor, Institutt for filosofi og førstesemesterstudier, Universitetet i Tromsø, Norges Arktiske Universitet

Fjørtoft arbeider primært med politisk teori, etikk og feministisk teori.

kjersti.fjortoft@uit.no

Sammendrag

Martha Nussbaum mener at forsvarere av samtidige liberale rettferdighetsteorier ikke har tatt innover seg det hun kaller anstendige samfunns moralpsykologi. Alle samfunn trenger emosjonell støtte, dette gjelder også liberale rettferdige samfunn. Liberale og rettferdige institusjoner som ivaretar menneskets verdighet, frihet, toleranse og respekt forutsetter at borgerne føler kjærlighet til disse institusjonene. Artikkelen diskuterer Nussbaums påstand om at rettferdighet forutsetter kjærlighet. Første del er en beskrivelse av det aspirerende samfunnet som Nussbaum legger til grunn i analysen sin. Andre del diskuterer hva politisk kjærlighet er. Del tre diskuterer patriotisk kjærlighet og hvorvidt patriotisme slik Nussbaum forstå det, er forenelig med politisk liberalisme og de rettferdighetsprinsippene hun selv forsvaret. Artikkelens siste del er en diskusjon av hvorvidt kjærlighet er tilstrekkelig for å motvirke strukturell urettferdighet.

Nøkkelord

Nussbaum, liberalisme, patriotisme, kjærlighet, rettferdighet

Abstract

According to Martha Nussbaum, contemporary liberalist theories have not taken the moral psychology of a decent society sufficiently into account. All societies need emotional support, this also applies to liberal just societies. Liberal and just institutions that protect human dignity, liberty and tolerance depend on loving support from citizens. This paper discusses Nussbaum's claim that love is a condition for justice. The first part describes the "aspiring society", which is the point of departure in Nussbaum's analysis. The second part is a discussion of what political love is. Part three discusses patriotic love, and the question of whether patriotism is consistent with the political liberal principles she is defending. The last, and concluding part, discusses whether love is sufficient to counteract structural injustice.

Keywords

Nussbaum, liberalism, patriotism, love, justice

Spørsmålet om hva som skaper stabilitet i moderne liberale demokratier er sentralt i politisk teori. Selv om det er ulike oppfatninger om hva grunnlaget for stabilitet er, så er de fleste enige om at det ikke bare er avhengig av eksistensen av liberale demokratiske institusjoner og prinsipper, men også at borgerne har visse holdninger og karakteregenskaper som gjør dem motivert til å velge et demokratisk samfunn fremfor andre samfunnsformer (Kymlica & Normas, 1994, s. 352). I *Political Emotions – Why Love Matters for Justice* (2013) argumenterer Martha Nussbaum for at både gode og dårlige prinsipper er avhengige av emosjo-

nell støtte for å holde seg stabile over tid (Nussbaum, 2013, s. 3). Fasisme bygger for eksempel på stolthetsfølelse, følelse av overlegenhet, frykt for opposisjon og hat mot grupper som betraktes som mindreverdige (Nussbaum, 2013, s. 115–116). Videre er følelser som frykt, avsky og misunnelse fiender av demokratiet. Følelser som ofte knyttes til illiberale og fasis-tiske regimer, men som Nussbaum påpeker, liberale demokratiske prinsipper og institusjo-ner er også avhengige av emosjonell støtte for å utvikles og holde seg stabile over tid. Hun mener at dybden i de moralpsykologiske forutsetningene for stabilitet ofte blir oversett i liberale rettferdighetsteorier. I *Political Emotions* er prosjektet i hovedsak å undersøke det moralpsykologiske grunnlaget for stabilitet, samt å argumentere for at politiske myndig-heter i liberale demokratiske samfunn må implementere tiltak som kultiverer samfunns-medlemmenes følelser.

Kjærlighet er, ifølge Nussbaum, politikkenes viktigste følelse. Kjærlighet defineres som et knippe av følelser som støtter opp om liberale demokratiske institusjoner som beskytter individets frihet og verdighet. Det er viktig å være oppmerksom på at Nussbaum tar utgangspunkt i et «aspirerende samfunn», det vil si et samfunn som har som mål å bli et rettferdig samfunn. Dermed handler kjærlighet om å støtte opp om rettferdighet som ide og prosjekt. Analysen av politiske følelser omfatter både de følelsene som truer dette prosjek-tet, som misunnelse, avsky og skam, og følelser som støtter opp om samfunnets liberale rettferdighetsprosjekt. Poenget med å kultivere folks følelser, er ifølge Nussbaum å skape gode demokratiske borgere som helhjertet vil rettferdighet og som identifiserer seg med det demokratiske prosjektet. Slik er Nussbaums moralpsykologiske teori om politiske følelser, om ikke eksplisitt, men implisitt også en teori om hva som kjennetegner godt medborger-skap.

I denne artikkelen diskuterer jeg påstanden om at kjærlighet er en forutsetning for rett-ferdighet. Artikkelen består av fire deler. Første del er en beskrivelse av det aspirerende samfunnet som Nussbaum legger til grunn i analysen sin. I andre del diskuteres hva politisk kjærlighet består av, og i del tre går jeg nærmere inn på hva det vil si å gjøre nasjonen til objekt for kjærlighet. Det sentrale spørsmålet i del tre er hvorvidt patriotisme slik Nuss-baum forstå det, er forenelig med politisk liberalisme og de rettferdighetsprinsippene hun selv forsvarer. I artikkelens fjerde og avsluttende del diskuterer jeg om kjærlighet er en for-utsetning for rettferdighet og om det er rimelig å forvente at borgere av liberale pluralistiske demokratiske samfunn elsker landet sitt. Dette er et relevant spørsmål gitt at vi lever i sam-funn hvor folk har ulik kulturell, religiøs og politisk bakgrunn, hvor vi føler tilknytning til flere nasjoner, hvor de nasjonale symbolene har hatt ulik effekt på de gruppene som lever der, og hvor grupper har blitt undertrykt og marginalisert i det samfunnet de nå skal opp-muntres til å elske.

Nussbaum tar høyde for slike innvendinger og legger vekt på at de følelsene som skal kultiveres handler om å stimulere oss til å ville innta den andres perspektiv, ha omsorg for andres målsettinger og prosjekter og ha respekt for individets frihet og verdighet. Med utgangspunkt i dette utvikler hun et begrep om politisk kjærlighet som skal tillate ulike for-handlinger om hvordan liberale grunnbegreper skal anvendes, og som tillater kritikk av his-torien og nasjonale symboler.

Nussbaums analyse av hva kjærlighet betyr i et samfunn som vil bli rettferdig bygger på tidligere arbeider om følelsenes betydning for etikk og politikk. Selv om disse arbeidene legger et viktig grunnlag for analysen hennes, er det mulig å diskutere essensen i påstanden om at kjærlighet er forutsetning for rettferdighet uten å gå detaljert inn i disse analysene. I tillegg bygger argumentet hennes på et rikt omfang av kilder som politiske filosofer som Rousseau, Herder, Comte og Mill, den indiske poeten Tagore og Mozarts opera *Figaros*

bryllup. Hun er særlig opptatt av Mills ide om at tradisjonelle religioner må erstattes av en borgerlig religion (*Civic religion*), basert på praksiser som bidrar til å utvikle emosjoner som støtter opp om liberale prinsipper og Tagores ide om at samfunnet må stimulere følelser som tillater individet å uttrykke seg og som respekterer forskjellighet og individuell frihet. Den historiske forankringen av Nussbaums teori er imidlertid ikke tema for denne artikkelen.

1. Kjærlighetens rolle i et samfunn som har som mål å bli rettferdig

Nussbaums teori om politiske følelser er utviklet med utgangspunkt i det hun kaller det aspirerende samfunnet, «the aspiring society». Med dette har hun et annet utgangspunkt enn John Rawls, som i *A Theory of Justice* (1971) har som forutsetning at samfunnet er velordnet. Nussbaums samfunn har som mål å bli rettferdig, men sliter med de samme problemene som de fleste demokratiske samfunn, som for eksempel urettferdige økonomiske forskjeller og diskriminering på grunnlag av kjønn, rase og etnisitet.

Nussbaums diskusjon av det aspirerende samfunnet er situert i hennes egen teori om de menneskelige kapabiliteter som hun har utviklet i flere tidligere arbeider. Her er rettferdighet definert i henhold til visse minimumsbetingelser for hva det vil si å leve et menneskeverdig liv. Disse minimumsbetingelsene er definert som kapabiliteter og omfatter blant annet frihet, liv, helse, utdanning, samt retten til å påvirke beslutninger som angår en selv (Nussbaum, 1992, 2000a, 2006). Samfunnet bygger på et menneskesyn som tar utgangspunkt i at vi er sårbare og avhengige av hverandre, men også at vi har selvstendige oppfatninger om hva et godt liv er. Dette menneskesynet krever institusjoner som beskytter grunnleggende friheter som religionsfrihet og ytringsfrihet og grunnleggende rettigheter til helse og utdanning, samt et velferdssystem som tar vare på de mest utsatte i samfunnet.

I Nussbaums aspirerende samfunn er ikke velferd et spørsmål om brutto nasjonalprodukt per innbygger, men et spørsmål om ethvert samfunnsmedlem har det de trenger for å utvikle seg og leve et liv som er mennesket verdig (Nussbaum, 2013, s. 118). Menneskeverdet er kjerneverdien i dette samfunnet, og målestokken på om en ordening er rettferdig eller ikke er om den støtter opp om de menneskelige kapabilitetene og beskytter individets verdighet og frihet (Nussbaum, 2013, s. 118–120). Et slikt samfunn krever for eksempel en relativ radikal omfordeling av sosiale og økonomiske goder, full inklusjon av historisk marginaliserte og undertrykte grupper, samt tiltak som beskytter miljøet og fremtidige generasjoners interesser (Nussbaum, 2013, s. 3). Dette betyr at folk må være villige til å dele og at de har utviklet følelser som støtter opp om verdier som beskytter individets verdighet og frihet, samt institusjoner som sørger for like muligheter til å realisere de menneskelige kapabilitetene ut fra egne forutsetninger (Nussbaum, 2013, s. 118–124).

Nussbaum definerer dette samfunnet som en nasjon som har krav på selvstendighet, og som har målsettinger og fremtidsplaner som samfunnsborgerne skal være med på å realisere. Disse målene er blant annet fred og gode samarbeidsrelasjoner med andre nasjoner (Nussbaum, 2013, s. 122).

Samfunnet er ikke ideelt, men ifølge Nussbaum er det ideelle innbygd i det reelle. Det aspirerende samfunnet består av aspirerende mennesker som er i stand til å forestille seg en annen verden enn den de lever i nå, og som er i stand til å handle for å realisere andre idealer (Nussbaum, 2013, s. 384). Det er nettopp derfor borgerens følelser må kultiveres og rettes mot idealer som beskytter verdier som frihet, autonomi, medbestemmelse, toleranse og respekt.

Inspirert av Immanuel Kants teori om radikal ondskap mener Nussbaum at alle mennesker har en medfødt tilbøyelighet til både godt og vondt: Sammen med andre mennesker kan vi både utvikle rettferdighetssans og vise solidaritet med andre, men vi kan også utvikle hat mot andre og utøve diskriminerende praksiser (Nussbaum, 2013, s. 166–168). Det menneskelige følelsesmessige repertoaret lar seg imidlertid forme av samfunnsmessige omgivelser og sosiale normer (Nussbaum, 2013, s. 253). Tilbøyelighet til ondskap og dårlig oppførsel kan dermed avlæres gjennom opplevelser som får oss til å lide og identifisere oss med andre, for eksempel ved litteratur som stimulerer til medfølelse.

Poenget er at det er mange følelser som truer demokrati og rettferdighet. Dette gjelder menneskelige følelser som egoisme, grådighet og narsissisme, samt frykt, misunnelse og skam. De førstnevnte følelsene gjør oss sneversynte og selvopptatte, mens frykt, misunnelse og skam nører opp under diskriminering, fremmedfrykt og rasisme. Det å akseptere eller å respektere liberale prinsipper og institusjoner er ikke tilstrekkelig for å motvirke følelser og menneskelige tendenser til å ville tyrannisere hverandre (Nussbaum, 2013, s. 380). Et samfunn som vil bli rettferdig trenger mennesker som evner å forestille seg andres perspektiv, som betrakter hverandre som likeverdige og som vil engasjere seg i andres velferd. Sist, men ikke minst, så krever det mennesker som er villige til å nedprioritere egoistiske eller private interesser til fordel for nasjonens interesser. Slike mennesker må, ifølge Nussbaum, være motivert av kjærlighet.

Følelser som støtter opp om Nussbaums rettferdighetsidealer kommer ikke av seg selv, de må utvikles og kultiveres gjennom opplevelser, monumenter, litteratur, feiringer av politiske helter, utdanning, litteratur, komedier, tragedier og kunst. For å motvirke onde krefter som ligger potensielt i den menneskelige naturen og i menneskelige felleskap, må samfunnsmedlemmene eksponeres for det som stimulerer og utvikler gode følelser, som fremmer omtanke og sympati. Her støtter hun seg på allment aksepterte oppfatninger og psykoanalytiske teorier som for eksempel at barn, som i utgangspunktet er både narsissistiske og egoistiske, trenger kjærlighet og omsorg for å utvikle gode karakteregenskaper og for å bli gode ansvarlige voksne (Nussbaum, 2013, s. 170–177).

Nussbaum mener at et samfunn som aspirerer mot rettferdighet bør iverksette politiske virkemidler som kan bidra å utvikle og stabilisere folks følelser. Ettersom menneskelige følelser også er kilde til ondskap og dårlig oppførsel, må samfunnets målsettinger bygges inn i lover og institusjoner. Med dette vil følelsene operere på to nivåer, de vil støtte opp om institusjoner når de er tilfredsstillende rettferdige, men de vil også skape motivasjon til å forbedre disse institusjonene (Nussbaum, 2013, s. 135).¹ Institusjoner får dermed en oppdragende funksjon.

1. Nussbaums teori om politiske følelser har likhetstrekk med flere omsorgsetiske teorier som legger vekt på følelsenes betydning for rettferdighet. Omsorgsetikk er et vidt begrep som omhandler flere og til dels ulike tradisjoner, men fellestrekk ved disse teoriene og Nussbaums teori er at de bygger på rettferdighetsprinsipper som tar hensyn til menneskets sårbarhet, bygger på idealer som ofte betraktes som private, at følelser regnes som kognitive og informative når vi gjør moralske vurderinger, og at mennesket betraktes som sårbart og avhengig av andre (Engster & Hamington, 2015). Nussbaum har i tidligere arbeider kritisert feministisk omsorgsetikk for ikke å forstå innholdet og verdien av liberale grunnbegreper, men hun er enig i at liberalismens i alt for liten grad tar hensyn til menneskets sårbarhet, at den undervurderer følelsenes moralske betydning og at den opererer med for skarpe skiller mellom det offentlige og private (Nussbaum 2000b). Det er imidlertid uklart hvorvidt Nussbaum mener disse følelsene vil påvirke måten demokratiske institusjoner er organisert på, om det vil ha konsekvenser for hvordan rettferdighet defineres eller om de vil rette mer oppmerksomhet mot hvordan urettferdighet har røtter i sosiale strukturer som ofte plasseres i den private sfære, som for eksempel familien (Krause, 2014).

2. Politisk liberal kjærlighet

Nussbaum plasserer seg selv innenfor den politisk liberalistiske tradisjonen i politisk teori. Det betyr at de prinsippene som skal gjelde for den nasjonen hun har i tankene ikke kan være tuftet på bestemte «omfattende doktriner», for eksempel en bestemt religion eller livssyn (Nussbaum, 2013, s. 128). Med referanse til Rawls' begrep om «overlappende konsensus», hevder Nussbaum at de rettferdighetsprinsippene som skal støttes av kjærlighet må være mulig å støtte opp om fra flere ulike perspektiver. I likhet med Rawls mener hun at rettferdighetsprinsippene ikke skal gjelde for alle områdene av samfunnslivet, kun for samfunnets grunnleggende institusjoner. I tillegg gjelder de bare for grunnleggende politiske rettferdighetsspørsmål som angår alle samfunnsmedlemmene (Nussbaum, 2013, s. 129). Nussbaum mener at teorien hennes er en form for politisk liberalisme fordi de verdiene vi skal oppmuntres til å elske er verdier som ikke er utledet av bestemte religiøse eller sekulære livssyn. Den begrunnelsen liberale demokratiske samfunn er avhengig av er en følelsesmessig oppslutning som ikke er begrunnet i en bestemt moralfilosofi, men i empirisk psykologi, studier av dyrs adferd eller av kliniske observasjoner av menneskelig utvikling (Nussbaum, 2013, s. 138).

Umiddelbart kan det virke som om kjærlighet og liberalisme ikke er forenelig. Liberalisme assosieres ofte med verdier som upartiskhet og nøytralitet, mens kjærlighet er rettet mot noe konkret og er i sitt vesen både partisk og ekskluderende (Keller 2005, s. 564). Nussbaums poeng er imidlertid at abstrakte prinsipper ikke har appell hvis vi ikke går veien om noe partikulært, og at evnen til å gjøre vurderinger i henhold til abstrakte prinsipper forutsetter erfaringen av å ha medfølelse eller sette pris på noe partikulært og bestemt, som for eksempel et annet menneske, et dyr eller et land. Sagt på en annen måte, det er gjennom personlige tilknytninger at vi blir i stand til å integrere generelle og upartiske prinsipper i vår måte å være og handle på. Ifølge Nussbaum eksisterer kjærligheten i et komplisert forhold mellom det partikulære og det generelle, men den har alltid sin begynnelse og opprinnelse i det partikulære (Nussbaum, 2013, s. 135). Nussbaum støtter seg særlig på Daniel Batsons studier av altruisme hvor han viser til at det å bli konfrontert med konkrete hendelser, personer og historier bidrar til å utvide vår sympatiradius (Nussbaum, 2013, s. 265).

Det den politisk liberalistiske posisjonen mangler, er ifølge Nussbaum, en analyse av «anstendige samfunns moralpsykologi». Med teorien om politiske følelser mener hun å fylle dette tomrommet. Riktignok argumenterer John Rawls for at stabiliteten i et liberalt demokratisk samfunn hviler på visse moralpsykologiske forutsetninger som at barn får oppleve kjærlighet og omsorg. Gjennom å oppleve kjærlighet vil barna lære å elske foreldrene sine tilbake. Ettersom barnet blir eldre vil hen gradvis utvikle følelser for de felleskapene hen er en del av og vil til slutt få en følelsesmessig tilknytning til politiske institusjoner og prinsipper (Nussbaum, 2013, s. 220; Rawls, 1971, s. 490–496). Problemet med Rawls' teori, ifølge Nussbaum, er at den ikke sier noe om hvilke drivkrefter som fører til at folk utvikler følelser for liberale prinsipper. Som hun sier selv, så er det ikke slik at folk forelsker seg i abstrakte prinsipper uten å gå veien om konkrete begrep som metaforer, symboler, melodier eller landskap (Nussbaum, 2013, s. 221).

Spørsmålene er nå; hva er kjærlighet? Og hva er det som gjør kjærligheten politisk? Nussbaum gir ingen klare svar på dette da hun ikke definerer personlig eller politisk kjærlighet. Grunnen til det er at hun mener kjærligheten er flerstemt og mangesidig og består av et knippe relaterte følelser og relasjoner som medfølelse, empati og respekt (Nussbaum, 2013, s. 142). Vi kan ha kjærlighet til mye, som barn, kjæresten, foreldre, land eller landskap. Disse objektene kan elskes på ulike måter. Kjærlighet til nasjonen kan for eksempel uttrykkes som kjærlighet til en mor, mens andre uttrykker det som kjærligheten til et barn. Det

essensielle i alle former for kjærlighet er at den er rettet mot noe partikulært, og at det innebærer en annerkjennelse av den eller det du elsker som noe som er verdifullt og spesielt. Kjærlighet innebærer også et ønske om å erfare virkeligheten fra den du elsker sitt perspektiv. Det er imidlertid ikke nok å bare forstå den andres perspektiv, den andres formål og prosjekter må integreres mine formål og prosjekter slik at den andres målsettinger også blir mine (Nussbaum, 2013).

Selv om Nussbaum mener kjærlighet ikke kan defineres som en bestemt følelse, så gir hun medfølelse (*compassion*) en helt sentral plass. Medfølelse handler om evnen til å forestille seg den andres perspektiv med sympati. Nussbaum betrakter denne evnen som en del av vår evolusjonære arv, siden flere andre dyr som for eksempel elefanter trolig også har denne evnen. Evnen til å ta den andres perspektiv er imidlertid ikke tilstrekkelig for å utvikle medfølelse. En psykopat kan bruke evnen til å skjønne hvordan andre tenker til å utnytte og manipulere andre. Medfølelse må kombineres med sympati og respekt for den andres verdighet (Nussbaum, 2013, s. 145). Medfølelse er ifølge Nussbaum en pinefull følelse rettet mot et annet vesens lidelse (Nussbaum, 2013, 142). Medfølelse er nært beslektet med empati som handler om evnen til å sette seg inn i andres perspektiv. Evnen til å forestille seg den andres perspektiv er viktig for å utvikle medfølelse, men empati og medfølelse er ikke det samme. Ifølge Nussbaum er det tre forhold som vekker medfølelse. Lidelsen må for det første være seriøs, som Nussbaum selv sier, så vi lider ikke med de rike når de klager over at de må betale skatt (Nussbaum, 2013, s. 143). Den må for det andre være uforskyldt. Dette betyr ikke at vi ikke kan ha medfølelse med for eksempel en rusmisbruker som skader seg selv fordi vi skjønner sosiale mekanismer som fører til at noen havner i en slik situasjon. Det tredje forholdet er likhet. Medfølelse vekkes ved at lidelsen ligner noe vi selv har opplevd (Nussbaum, 2013, s. 143–144). Hun argumenterer for at medfølelse må stimuleres ved blant annet å vise til greske tragedier som appellerer til en fellesmenneskelig sårbarhet som vi alle kan kjenne oss igjen i (Nussbaum, 2013, s. 262).

Medfølelse er imidlertid ikke bare en «privat» følelse rettet mot et menneske eller et dyr, det kan også være rettet mot et felleskap og en nasjon. Slik kan medfølelse bidra til å bygge bro mellom det individuelle og det kollektive (Weber, 2018, s. 55). Det er gjennom evnen til å føle med andre vesener at vi kan utvikle evnen til å føle med en nasjon og videreutvikle solidaritet med de som lever i andre nasjoner.

Et annet viktig trekk ved Nussbaums begrep om kjærlighet er at det er eudaimonistisk, som betyr at å elske noen handler om å identifisere seg med den andres formål og ønsker og om å ønske å se virkeligheten i lys av den andres målsettinger (Nussbaum, 2013, s. 144). Å elske nasjonen handler dermed om å identifisere seg med dens egne målsettinger, prosjekter og håp. I dette tilfellet handler det om målet om å bli et rettferdig samfunn. Som tidligere nevnt, tar Nussbaum utgangspunkt i et samfunn som ikke er ideelt, men hvor idealet er innebygd i det reelle. Kjærlighet er heller ikke perfekt eller ideell, men inneholder en lengsel etter det ideelle. Det å elske noen handler om å gjøre gode ting for dem. Vi vil være den beste utgaven av oss selv, som betyr at vi vil være bedre enn vi vanligvis er (Nussbaum, 2013, s. 384).

Som allerede nevnt, assosieres kjærlighet ofte med begreper som står i motsetning til liberale rettferdighetsidealer. Kjærlighet er partisk og ekskluderende, vi føler oss mer forpliktet overfor den vi elsker og vi vil prioritere den vi elsker før andre. Kjærlighet oppfattes også som en privat relasjon som ikke er underlagt de samme prinsippene som forholdet mellom politiske myndigheter og samfunnets medlemmer. Nussbaums poeng er imidlertid at politisk kjærlighet er modellert av, og har sin base i, den personlige kjærligheten fordi den alltid er rettet mot noe konkret, det kan være et landskap, historiske hendelser eller en

konstitusjon. Partikularistisk kjærlighet legger grunnlaget for vår evne til å føle tilknytning til mer abstrakte liberale prinsipper, men uten kjærlighet fremstår slike prinsipper som kalde og overfladiske, og de vil derfor ikke ha motiverende kraft (Nussbaum, 2013, s. 15).

3. Kjærlighet til nasjonen

Som Nussbaum selv påpeker, er hun ikke alene om å påpeke at samfunnsordningers stabilitet hviler på bestemte moralpsykologiske forutsetninger. Argumentene hennes for at liberale demokratiske institusjoner må støttes av kjærlighet fra befolkningen bygger på en analyse av historiske moderne tenkere som blant annet de europeiske filosofene Rousseau, Comte og Mill, den indiske filosofen Tagore, samt Mozarts opera *Figaros bryllup*. Felles for disse er at de leverer tanker som støtter opp om ideen om at et samfunn som aspirerer mot frihet og likeverd må støttes opp av følelser som fremmer sympati og motvirker grådighet og egoisme. Fra denne analysen skiller Nussbaum mellom to hovedstrategier med Comte/Rousseau på den ene siden og Mill/Tagore/Mozart på den andre siden. Siden Comte/Rousseau-strategien i altfor stor grad forutsetter en homogen kultur med liten plass til uenighet og kritikk, så foretrekker hun den siste hvor det er plass til både yringsfrihet og kritikk (Nussbaum, 2013, s. 112, 373). Det vi kan lære av disse tenkerne, er ifølge Nussbaum at det å skape et sivilisert samfunn hvor folk respekterer hverandres rettigheter og friheter forutsetter eksistensen av en borgerlig religion eller borgerlig humanisme, som er mer samlende og mindre konfliktskapende enn tradisjonelle religioner, men likevel har den samme motiverende kraften som religiøs tilhørighet kan ha. Patriotisme finnes i mange former og begrunnes på mange måter. Nussbaum beskriver patriotisme som:

[...] a strong emotion taking the nation as its object. As I shall understand it, it is a form of love, and thus distinct from simple approval, or commitment, or embrace of principles. It is closely connected to the feeling that the nation is one's own, and it usually includes some reference to that idea in its rituals. (Nussbaum, 2013, s. 208)

Nussbaum forholder seg lite til den brede og omfattende politisk filosofiske diskusjonen av ulike former for patriotisme eller til diskusjoner om hvorvidt patriotisme kan forsvares. Gitt at hovedprosjektet er å argumentere for at patriotisk kjærlighet er konsistent med liberale grunnverdier, er det litt merkelig at hun ikke forholder seg til masseproduksjonen av litteratur denne problematikken har skapt. Jeg kan ikke gå inn på disse diskusjonene her, men mange av diskusjonene dreier seg om forholdet mellom lojalitet og autonomi og kritisk tenkning, samt koplinger mellom nasjonal identitet og sosialt samhold (Krause, 2014; MacMullen, 2020).

Nussbaum begrunner patriotisk kjærlighet først og fremst i behovet for stabilitet. Patriotisme er et relativt vanlig svar på det Ian MacMullen kaller «motivasjonsproblemet» i politisk teori. Patriotisk kjærlighet bringer individets interesser sammen med samfunnets interesser og gjør oss villige til å slutte opp om samfunnets grunnleggende verdier (MacMullen, 2020, s. 290). Det å appellere til universelle verdier direkte har ingen appell, de er for abstrakte og utvannede til å skape borgere som har ansvar og omsorg for andre (Nussbaum, 2013, s. 219–222).

Nussbaum skriver innenfor en amerikansk kontekst og mener for eksempel at patriotisk kjærlighet kan fostres i skolen gjennom at elevene studerer taler av nasjonale helter som Abraham Lincoln og Martin Luther King, men også andre saker som Gandhis liv og virke. Ideen er at gjennom å bli kjent med konkrete hendelser, vil følelsene gradvis bli rettet mot

det generelle og abstrakte. Slike taler og ideer er kultiverende fordi de inneholder minner fra fortiden, sorg over mennesker som har ofret seg, kamp for rettferdighet og håp for en bedre fremtid for alle. Folket er omtalt som vi, og fremtiden som vår.

Som Nussbaum selv påpeker, har patriotisme mange dårlige sider. Patriotismes janusansikt er på den ene siden solidaritet og offervilje og på den andre siden ekskludering, stigmatisering og forakt. Nussbaum peker på tre farer med patriotisme. For det første kan det generere entusiasme for verdier som fremmer dårlige formål, som for eksempel nazisme og fasisme. For det andre kan den være manipulerende og tvinge folk inn i bestemte tanke-mønstre, og for det tredje kan den fremme forestillinger om at nasjonen er kulturelt homogen og dermed undertrykke minoritetskulturer (Nussbaum, 2013, s. 211–219). Nussbaum mener imidlertid at hennes egen tilnærming ikke rammes av disse innvendingene fordi hun forsvarer en patriotisme som er kombinert med kritisk tenkning og som gir rom for uenighet. Dermed mener hun at det er mulig å fremme et felles etos og samtidig bevare liberale verdier som frihet og respekt (Nussbaum, 2013, s. 5–6, 217). I en utdanningssammenheng må for eksempel oppmuntring til patriotisme kombineres med øvelser som gjør dem i stand til å forestille seg andre posisjoner (*positional imagination*) og hva som gjør oss forskjellige (Nussbaum, 2013, s. 251). Eksempler på slike øvelser er rollespill som er lagt opp slik at elevene stimuleres til å føle med lidelser og stigmatisering som minoritetsgrupper har vært utsatt for. I neste del skal jeg diskutere hvorvidt det å forestille seg andres perspektiver er nok for å motvirke urettferdighet som bunner i stigmatisering og marginalisering.

Nussbaum mener også at elevenes kritiske sans må stimuleres med å lære om historiske hendelser som strider mot nasjonens demokratiske målsettinger, som for eksempel måten Rosa Parks ble behandlet på (Nussbaum, 2013, s. 126). I en norsk kontekst vil statlig diskriminering av den samiske befolkningen og nasjonale minoriteter fungere som et lignende eksempel.

Flere har kritisert utdanning til patriotisme for å bryte med autonomiprinsippet og prinsippet om demokratisk legitimitet (Ben-Porat, 2007; Brighouse, 2003). Vi velger ikke hvilket land vi er født inn i, spørsmålet er da om statlige tiltak for å oppmuntre til patriotisme er legitime fra et liberalt demokratisk ståsted. Nussbaums aspirerende samfunn ligner til forveksling USA, men det kan være Canada, Norge eller Australia. Det er uansett sannsynlig at det er et samfunn hvor historiske prosesser har ført til assimilering og undertrykkelse av urbefolkninger og nasjonale minoriteter. Det er også sannsynlig at historisk urettferdighet fortsatt forårsaker store forskjeller med hensyn til makt og privilegier. Hvis dette samfunnet er USA, Canada, Australia eller Norge, så er det også et samfunn hvor assimilering, med det resultatet at urfolk og nasjonale minoriteter har mistet språk, kultur og identitet, har vært en viktig del av nasjonsbyggingen. Når det gjelder disse gruppene, er det ikke bare slik at de ikke har valgt medlemskap, men også at den nasjonen de skal oppmuntres til å elske har utviklet seg på bekostning av deres eget samfunn.

Som Harry Brighouse gjør oss oppmerksomme på, vil patriotisk undervisning kreve nasjonale læreplaner som forteller oss hva som er verdt å lære og hvordan det skal gjøres, og han advarer mot å gi staten myndighet til å bestemme innholdet i en slik undervisning, selv om staten er demokratisk (Brighouse, 2003, s. 165). Han minner oss på at barn er lett påvirkelig, og at de skal bli i stand til selv å danne seg oppfatninger om hva som er et godt liv og hvordan lojalitet til landet skal forstås. Som Brighouse påpeker, er det derfor viktig at de lærer seg å reflektere kritisk over det som skjer i sitt eget land eller nasjon. Dette betyr ikke at det er mulig å undervise uten å påføre elevene bestemte oppfatninger, eller at de ikke skal underlegges noen autoriteter. Problemer er at barn ikke skal påføres en identitet eller identifikasjon til staten uten at de selv har valgt det (Brighouse, 2003, s.165–166). Patriotisme

oppfattes ofte som en dyd som innebærer en plikt til å være lojal mot landet sitt (Keller, 2005). Dermed kan elevene bli pålagt en lojalitetsplikt eller inngå en kontrakt de selv ikke får muligheten til å samtykke til. Det vil med andre ord forstyrre deres mulighet til kritisk refleksjon over sine egne tilknytninger og plikter. Slik kan undervisning til patriotisme være i konflikt med grunnleggende liberale prinsipper som autonomi og legitimitet. Hvis vi i tillegg tar i betraktning at det som oppfattes som nasjonale symboler og narrativer er etablert av de mest privilegerte i samfunnet, og at de er etablert i diskurser hvor de har vært opptatt av å beholde makt og privilegier, kan oppmuntring til patriotisme føre til at vi blir mindre i stand til å utfordre og utforske følelser som bidrar til stigmatisering, diskriminering og eksklusjon. Det er etter mitt syn noe grunnleggende problematisk at staten skal be historisk undertrykte og marginaliserte grupper om å elske prinsipper og institusjoner som har bidratt til å undertrykke dem.

4. Er kjærlighet forutsetning for rettferdighet?

Nussbaums aspirerende samfunn ønsker et oppgjør med både historisk og eksisterende urettferdighet, for eksempel religiøs undertrykking, slaveri og kvinneundertrykking. Samfunnets viktigste mål er at alle skal ha like borgerlige og sosiale rettigheter, sørge for likhet for loven og kultivere følelser som støtter opp om verdier som uttrykker respekt og toleranse (Nussbaum, 2013, s. 122).

Vi har sett at Nussbaums kritikk er forenelig med patriotisme fordi retten til å kritisere er konstituerende for liberale institusjoner i seg selv (Nussbaum, 2013, s. 125). Nussbaum understreker at det å stimulere til patriotisk kjærlighet ikke skal skje under tvang. Det skal for eksempel være fullt mulig å reservere seg fra å delta på patriotiske ritualer, og uenighet skal alltid respekteres (Nussbaum, 2013, s. 217). Dette gir imidlertid bare juridisk beskyttelse for minoritetsperspektiver. Spørsmålet er om kjærlighet til nasjonen inneholder nok ressurser til å motvirke strukturell urettferdighet. Urettferdighet er strukturell når sosiale strukturer systematisk gir enkelte grupper mer fordeler og privilegier enn andre. Dette systemet vedlikeholdes av normer og stereotyper innebygd i vårt sosiale liv og er derfor vanskeligere å oppdage enn åpenbare tilfeller av diskriminering (Parekh, 2011, s. 676). Strukturell urettferdighet er ofte forårsaket av hendelser som ikke er alvorlige nok til å falle inn under diskrimineringsvernet. Det å endre denne formen for urettferdighet handler derfor om å endre ideologier og sosiale praksiser som opprettholder den. Det forutsettes også å forstå hvordan nasjonens egne liberale institusjoner og prinsipper bidrar til å opprettholde urettferdige relasjoner mellom minoriteter og majoriteten.

I artikkelen «The Politics of Compassion» argumenterer Amina Srinivasan for at medfølelse ikke er en tilstrekkelig moralsk respons på den formen for urettferdighet som eksisterer i samfunn som ikke er rettferdige (Srinivasan, 2022). Srinivasan spør hvordan hun selv, som er en privilegert person fordi hun er født inn i en økonomisk og sosial elite, bør føle i møte med politisk lidelse. Hva er den rette emosjonelle responsen i møte med en kvinnelig migrant som lider på grunn av statlig strukturert rasisme og en økonomisk politikk som fører til segregering og fattigdom? (Srinivasan, 2022, s. 104).

Ifølge Srinivasan er ikke det å ha medfølelse en tilstrekkelig moralsk respons på politisk lidelse. De som er privilegerte må også se hvordan de privilegerte selv, i kraft av sin posisjon, bidrar til å opprettholde strukturer som forårsaker politisk lidelse; «To feel only compassion in such cases—cases where suffering is produced by an oppressive system that benefits some at the cost of others—is to affectively misrepresent the world» (Srinivasan, 2022, s. 105).

Medfølelse forstått som å se en sak fra den andres perspektiv har begrenset verdi når det kommer til strukturell urettferdighet og kan i verste fall bidra til å opprettholde den. Den andres perspektiv vil alltid fremstå som meningsfull for oss i lys av vårt eget perspektiv, slik vil det også alltid være en fare for å prosjektere egne interesser og behov inn i den andres perspektiv. I en urettferdig verden med sosiale strukturer som er slik at noen sosiale posisjoner systematisk er mer privilegert, vil det alltid være en fare for at de som har mer både økonomisk, sosial og epistemisk makt enn underprivilegerte grupper får definisjonsmakt med hensyn til hvordan ulike sosiale posisjoner skal forstås. For å forstå hvordan sosiale strukturer genererer urettferdighet kan vi ikke studere muligheter og begrensinger i hver enkelt sosial posisjon. Som Iris Young påpeker, må vi ta et makroperspektiv for å studere samfunnet i lys av hvordan sosiale kategorier og posisjoner skapes og interagerer. Hvis vi bare retter søkelyset på individuelle livshistorier eller handlinger, står vi i fare for å overse hvordan individers handlingsmuligheter på forhånd påvirker den situasjonen de er i og hvordan kategorier som kjønn, klasse og etnisitet virker sammen og reproducerer ulikhet (Young, 2013, s. 56–57).

Nussbaums prosjekt er å vise at alle politiske ideologier og regimer er avhengige av emosjonell støtte. Dette gjelder også rettferdige liberale demokratiske samfunn, og samfunn som vil bli rettferdige. Kjærlighetens instrumentelle rolle er altså å legge grunnlaget for stabilitet (Nussbaum, 2013, s. 391). Det er ikke vanskelig å være enig i at rettferdige samfunn fortjener vår kjærlighet, men det er vanskeligere å være enig i at samfunn som ikke er rettferdig fortjener vår kjærlighet.

Jeg er enig med Nussbaum i at et velfungerende rettferdig samfunn forutsetter samfunnsborgere som er motiverte til å følge lover, betale skatt og respektere demokratiske prosedyrer for beslutningstaking. Spørsmålet er om kjærlighet er en god nok kilde til rettferdighet. Patriotisk kjærlighet står i fare for å overse det faktum at vi ofte ikke er frivillig innlemmet i en nasjon, og at dette kan påføre oss forventninger om lojalitet som vi ikke har valgt, og som kan være i konflikt med andre lojaliteter. Kjærlighet forstått som medfølelse for den andres lidelse kan også føre til at vi ikke ser hvordan politisk lidelse er forårsaket av måten sosiale kategorier definerer sosiale posisjoner og hvordan relasjonen mellom dem kan forsterke urettferdighet. Dette fører også til at vi ikke ser hvordan vi selv, i kraft av vår sosiale posisjon kan bidra til å opprettholde urettferdighet.

Referanser

- Ben-Porath, S. (2007). Civic Virtue out of necessity: Patriotic and democratic education. *Theory and Research in education*, 5(1), 41–59. Sage publication. <https://doi.org/10.1177%2F1477878507073608>
- Brighouse, H. (2003). Should We Teach Patriotic History? I K. McDonough & W. Feinberg (Red.), *Citizenship and Education in Liberal-Democratic Societies*. Oxford University Press.
- Engster, D. & Hamington, M. (2015). Introduction. I D. Engster & M. Hamington (Red.), *Care Ethics and Political Theory* (s. 1–19). Oxford University Press.
- Keller, S. (2005). Patriotism as bad faith. *Ethics*, 115(3), 563–592. <https://doi.org/10.1086/428458>
- Krause, S. (2014). The Liberalism of Love (reviewing *Political Emotions: Why Love Matters for Justice* by Martha C. Nussbaum). *The University of Chicago Law Review*, 81(2), 833–849.
- Kymlica, W. & Norman, W. (1994). Return of the Citizen: A Survey of Recent Work on Citizenship Theory. *Ethics*, 104(2). <https://doi.org/10.1086/293605>
- MacMullen, I. (2020). Doing Without Love: Civic Motivation, Affection, and Identification. I M. Sardoč, *Handbook of patriotism* (s. 287–304). Springer Nature. <https://doi.org/10.1007/978-3-319-54484-7>
- Nussbaum, M. (1992). Human Functioning and Social Justice: In Defense of Aristotelian Essentialism. *Political Theory*, 20(2), 202–246. <https://doi.org/10.1177/0090591792020002002>

- Nussbaum, M. (2000a). *Women and Human Development: The Capabilities Approach*. Cambridge University Press.
- Nussbaum, M. (2000b). The Future of Feminist Liberalism. *Proceedings and Addresses of the American Philosophical Association*, 74(2), 47–79. <https://doi.org/10.2307/3219683>
- Nussbaum, M. (2006). *Frontiers of Justice, Disability, Nationality, Species Membership*. [Harvard University Press](https://doi.org/10.2307/3219683).
- Nussbaum, M. (2013). *Political Emotion – Why Love Matters for Justice*. The Belknap Press of Harvard University Press.
- Parekh, S. (2011). Getting to the Root of Gender Inequality: Structural Injustice and Political Responsibility. *Hypatia*, 26(4) (Fall 2011), 672–689. <https://doi.org/10.1111/j.1527-2001.2010.01159.x>
- Rawls, J. (1971). *A Theory of Justice*. Oxford University Press
- Srinivasan, A. (2022). The Politic of Compassion. I T. Brooks (Red.), *Political Emotions – Towards a Decent Public Sphere* (s. 99–114). Palgrave Mcmillan Cham. <https://doi.org/10.1007/978-3-030-91092-1>
- Weber, A.-K. (2018). The Pitfalls of “Love and Kindness”: On the Challenges to Compassion/Pity as a Political Emotion. *Politics and Governance*, 6(4), 53–61. <https://doi.org/10.17645/pag.v6i4.1393>
- Young, I. (2013). *Responsibility for Justice*. Oxford University Press.